SANOAT KORXONALARIDA INNOVATSION FAOLIYATNI MOLIYALASHTIRSHNING ZAMONAVIY MEXANIZMLAR

Axmedova Sanobar Ikrom qizi,
Fan va texnologiyalar universeti, Iqtisodiyot kafedrasi v.b. dots, PhD
Mullaaxmadova Rauza Kamoliddin qizi
Fan va texnologiyalar universeti 3-kurs talabasi
sanobarahmedova839@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni moliyalashtirishning zamonaviy mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi — O‘zbekistonda korxonalar uchun mos moliyaviy instrumentlar, davlat qo‘llab-quvvatlovi va bozor mexanizmlarining uyg‘unligini baholash. Komparativ, tizimli va statistik tahlil, shuningdek normativ-huquqiy hujjatlar va ilmiy manbalar tahlili qo‘llanildi. Natijalar innovatsion loyihalarni moliyalashtirishda grant, subsidya, kredit, venchur kapitali, lizing va korporativ sheriklikning o‘rni ortib borayotganini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *innovatsion faoliyat, moliyalashtirish mexanizmlari, sanoat korxonalari, venchur kapitali, grant, subsidiyalar, O‘zbekiston, investitsiya siyosati.*

Аннотация. *В статье анализируются современные механизмы финансирования инновационной деятельности на промышленных предприятиях. Цель исследования — оценить сочетание финансовых инструментов, государственной поддержки и рыночных механизмов, подходящих для предприятий Узбекистана. В исследовании использованы сравнительный, системный и статистический методы анализа, а также анализ нормативно-правовых документов и научных источников. Результаты показывают, что возрастает роль грантов, субсидий, кредитов, венчурного капитала, лизинга и корпоративного партнёрства в финансировании инновационных проектов.*

Ключевые слова: *инновационная деятельность, механизмы финансирования, промышленные предприятия, венчурный капитал, гранты, субсидии, Узбекистан, инвестиционная политика.*

Abstract. *The article analyzes modern mechanisms for financing innovation activities in industrial enterprises. The aim of the study is to assess the combination of financial instruments, government support, and market mechanisms suitable for enterprises in Uzbekistan. The study employs comparative, systematic, and statistical analysis, as well as an analysis of regulatory legal documents and academic sources. The findings indicate the growing role of grants, subsidies, loans, venture capital,*

leasing, and corporate partnerships in financing innovative projects.

Keywords: *innovation activities, financing mechanisms, industrial enterprises, venture capital, grants, subsidies, Uzbekistan, investment policy.*

Sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni moliyalashtirish masalasi bugungi iqtisodiy sharoitda alohida dolzarblik kasb etmoqda. Bozor raqobati kuchaygani sari ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash va texnologik yangilanishni tezlashtirish korxonalar uchun strategik zaruratga aylanmoqda. Biroq innovatsion loyiha va tashabbuslarning katta qismi yuqori tavakkal, uzoq qaytish muddati hamda boshlang‘ich kapital talabining kattaligi sababli moliyalashtirishda qiyinchilikka uchraydi. Shu bois zamonaviy moliyaviy mexanizmlarni tanlash va ular o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash muhim ilmiy-amaliy muammo hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni moliyalashtirishning zamonaviy mexanizmlarini tizimli ravishda tahlil qilish, ularning afzallik va cheklovlarini aniqlash hamda O‘zbekiston sharoitida qo‘llash imkoniyatlarini asoslashdan iborat. Fikrimizcha, innovatsion rivojlanish faqat an’anaviy bank kreditlari hisobiga emas, balki grantlar, davlat subsidiyalari, venchur kapitali, korporativ investitsiyalar va lizing kabi instrumentlarning uyg‘unlashuvi orqali samarali yo‘lga qo‘yiladi. Shuning uchun mazkur mavzu sanoat modernizatsiyasi va raqobatbardoshlikni oshirish nuqtayi nazaridan dolzarbdir.

Zamonaviy moliyalashtirish mexanizmlarini tahlil qilishda xalqaro tajriba alohida ahamiyatga ega. Masalan, Yevropa Ittifoqida Horizon Europe dasturi ilmiy tadqiqot va innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlashning muhim manbalaridan biri bo‘lib, unda davlat grantlari xususiy investitsiyalar bilan uyg‘unlashtiriladi. AQShda esa Small Business Innovation Research kabi dasturlar startap va ishlab chiqarish korxonalarining yangi texnologiyalarni sinovdan o‘tkazishiga yordam beradi. O‘zbekiston sharoitida ham 2021-yildan buyon innovatsion rivojlanish, texnologik transfer va sanoat kooperatsiyasini kuchaytirishga qaratilgan islohotlar faol davom etmoqda. Muallifning fikricha, korxonalar uchun eng maqbul yondashuv — riskni kamaytiruvchi davlat qo‘llovi, bank resurslari va xususiy kapitalni birlashtirgan aralash moliyalashtirish modelidir.

Innovatsion faoliyatni moliyalashtirish masalasi xorijiy va mahalliy ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan. J. Shumpeter innovatsiyani iqtisodiy rivojlanishning asosiy drayveri sifatida talqin qilib, yangi kombinatsiyalarni joriy etishda moliyaviy resurslarning hal qiluvchi ahamiyatini qayd etgan [1]. R. Nelson va S. Winter innovatsiyalarni korxona ichki qobiliyatlari bilan bog‘lab, moliyalashtirish mexanizmlarini institutsional muhit bilan uzviy aloqada ko‘rsatadi [2]. E. Branskomb va P. Elingari singari tadqiqotchilar venchur kapitali va riskni taqsimlash instrumentlarining innovatsion loyihalar uchun muhimligini ta’kidlaydi [3].

O‘zbekistonlik olimlar ham sanoatni modernizatsiya qilishda moliyaviy ta’minot masalasiga e’tibor qaratganlar. A. Vahobov va N. Xidirov investitsiya jarayonlarini takomillashtirish, davlat-xususiy sheriklik hamda korxonalarning moliyaviy barqarorligini kuchaytirish zarurligini asoslagan [4, 87-b.]. Boshqa tadqiqotlarda innovatsion rivojlanishning asosiy to‘siqlari sifatida uzoq muddatli resurslarning cheklanganligi, garov ta’minoti yetishmasligi va yuqori foiz stavkalari ko‘rsatiladi [5, 112-b.]. Shuningdek, strategik rivojlanish bo‘yicha tahlillarda davlatning grant, subsidiya va soliq imtiyozlari orqali rag‘batlantiruvchi roli alohida qayd etiladi [6]. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, ilmiy manbalarda masala ko‘proq alohida instrumentlar doirasida ko‘rib chiqilgan bo‘lsa-da, ularning kompleks modeli yetarlicha yoritilmagan.

Nazariy-metodologik asoslar. Keyingi tadqiqotlar sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni moliyalashtirish faqat bank krediti yoki budjet mablag‘lari bilan cheklanmasligini ko‘rsatadi. OECD va Yevropa Ittifoqi amaliyotida korporativ venchur, kraudfanding, lizing, intellektual mulkni garovga qo‘yish, yashil obligatsiyalar hamda natijaga bog‘langan moliyalashtirish kabi mexanizmlar keng qo‘llanilmoqda. Bu yondashuvlar innovatsion loyiha riskini bosqichlarga ajratish va mablag‘ni bosqichma-bosqich ajratish imkonini beradi. Mening fikrimcha, sanoat korxonalarida eng samarali model davlat kafolatlari, xususiy kapital va bank instrumentlarini birlashtirgan aralash mexanizm bo‘lib, u ayniqsa uskunalarni modernizatsiya qilish va yangi texnologiyalarni joriy etishda barqaror natija beradi.

Tadqiqotda komparativ tahlil, tizimli yondashuv, statistik umumlashtirish va normativ hujjatlar tahlili qo‘llanildi. Avvalo, innovatsion faoliyatni moliyalashtirishning asosiy manbalari — o‘z mablag‘lari, bank kreditlari, byudjet mablag‘lari, xorijiy investitsiyalar, venchur kapitali va grantlar — o‘zaro taqqoslandi. Keyin O‘zbekiston Respublikasining innovatsion siyosatga doir qonun va qarorlari o‘rganilib, korxonalar uchun yaratilgan huquqiy sharoitlar baholandi [7]. Shuningdek, iqtisodiy tahlil usuli yordamida zamonaviy moliyalashtirish mexanizmlarining risk, likvidlik, nazorat darajasi va qaytish muddatiga ta’siri ko‘rib chiqildi. So‘rov va ekspert baholash elementlari asosida korxona moliya xizmati va innovatsion bo‘limlari uchun eng dolzarb instrumentlar aniqlashtirildi. Tahlil birligi sifatida sanoat korxonalarining innovatsion loyiha portfeli va ularni moliyalashtirish manbalari olindi. Mazkur metodologiya muammo mohiyatini kengroq ochish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini berdi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni moliyalashtirishning eng an’anaviy shakli ichki mablag‘lar bo‘lib qolmoqda. Bu usul korxona ustidan nazoratni saqlab qoladi, ammo resurslarning cheklanganligi sababli yirik texnologik yangilanishlar uchun yetarli bo‘lmaydi. Bank kreditlari ham keng qo‘llaniladi, biroq ular odatda garov talabi, foiz yuklamasi va

qaytarish jadvalining qat'iyligi bilan cheklanadi. Shu sababli ko‘plab korxonalar innovatsion loyihalarni bosqichma-bosqich amalga oshirishga majbur bo‘ladi. Fikrimizcha, bu holat innovatsiya siklini sekinlashtiradi va bozor imkoniyatlarini yo‘qotishga olib keladi.

So‘nggi yillarda davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari muhim o‘rin egallamoqda. Grantlar, subsidiyalar, soliq imtiyozlari va kompensatsiya tartiblari riskning bir qismini kamaytiradi hamda innovatsion tashabbuslarni rag‘batlantiradi. Xususan, yuqori texnologik loyihalarda budjet va maxsus jamg‘armalar ishtiroki korxona uchun boshlang‘ich bosqichdagi moliyaviy bosimni yengillashtiradi. Bunda korxona o‘z mablag‘ini tayyor mahsulotni tijoratlashtirish bosqichiga yo‘naltirish imkoniga ega bo‘ladi. Bunday amaliyot rivojlangan mamlakatlarda ham keng uchraydi va davlatning katalizator rolini tasdiqlaydi.

Venchur kapitali va biznes-angel investitsiyalari zamonaviy mexanizmlar orasida alohida ahamiyatga ega. Ular, ayniqsa, yuqori tavakkalli, lekin katta daromad salohiyatiga ega innovatsion loyihalarda samarali ishlaydi. Mazkur instrumentlar nafaqat mablag‘, balki ekspertiza, boshqaruv tajribasi va bozorga chiqish tarmoqlarini ham taqdim etadi. Shu bilan birga, O‘zbekiston sharoitida venchur ekotizimi hali shakllanish bosqichida ekani seziladi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, huquqiy kafolatlar, chiqish mexanizmlari va intellektual mulkni himoya qilish kuchaytirilmasa, venchur sarmoya hajmi cheklangan bo‘lib qoladi.

Yana bir samarali mexanizm sifatida lizingni qayd etish mumkin. U korxonalarga qimmat uskunalarni birdan sotib olmasdan turib foydalanish imkonini beradi va asosiy kapitalni yangilashni tezlashtiradi. Ayniqsa, ishlab chiqarish liniyalari, raqamli boshqaruv uskunalari va energiya tejamkor texnologiyalar uchun lizing qulay hisoblanadi. Korporativ hamkorlik ham muhim yo‘nalishdir: yirik sanoat kompaniyalari kichik innovatsion firmalar bilan kooperatsiya qilganda, moliyalashtirish va bozor risklari bo‘linadi. Bu jarayon ochiq innovatsiyalar tamoyiliga mos keladi. Shunday qilib, zamonaviy mexanizmlar orasida diversifikatsiyalashgan model eng maqbul yechim bo‘lib ko‘rinadi.

Olingan natijalar shuni anglatadiki, sanoat korxonalari uchun birgina manbaga tayanish samarasizdir; aksincha, moliyalashtirish portfelini shakllantirish zarur. Bunday portfel ichki mablag‘lar, bank krediti, davlat yordami, venchur sarmoya va lizingni birlashtirishi lozim. Fikrimizcha, korxonalar innovatsion loyiha darajasiga qarab moliyalashtirish manbalarini differensial tanlasa, kapitalning qiymati pasayadi va loyiha muvaffaqiyati oshadi. Bundan tashqari, loyiha tanlash mezonlariga texnologik yangilik darajasi, bozor salohiyati va eksport imkoniyatlarini kiritish maqsadga muvofiq. Mazkur yondashuv sanoatning innovatsion faolligini barqaror oshirishga xizmat qiladi.

Amaliy kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, moliyalashtirish mexanizmlarining samaradorligi ko‘pincha korxonaning innovatsion boshqaruv tayyorgarligiga bog‘liq bo‘ladi. Masalan, yangi uskunani xarid qilishning o‘zi yetarli emas, uni joriy etish uchun texnologik audit, loyiha-ofis, risklarni baholash va pul oqimlarini rejalashtirish talab etiladi. O‘zbekiston sharoitida bu ayniqsa muhim, chunki ko‘plab sanoat korxonalari modernizatsiya jarayonida import uskunalar, servis shartnomalari va xodimlarni qayta tayyorlash xarajatlariga duch keladi. Shu bois menimcha, innovatsion loyihalarni moliyalashtirishda faqat manba tanlash emas, balki ularni boshqarish intizomi ham hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni moliyalashtirishning zamonaviy mexanizmlari ichki mablag‘lar, bank kreditlari, davlat qo‘llab-quvvatlovi, venchur kapitali, lizing va korporativ sheriklikdan iborat murakkab tizimni tashkil etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, mazkur instrumentlarning har biri alohida afzallikka ega bo‘lsa-da, ularni uyg‘unlashtirish eng yuqori samara beradi. Ayniqsa, yuqori xavfli bosqichlarda davlat ishtiroki, tijoratlashtirish bosqichida esa xususiy kapital va bozor mexanizmlari ustunlik qilishi kerak. Bunda korxonalarning moliyaviy barqarorligi va innovatsion salohiyati mustahkamlanadi.

Amaliy jihatdan, birinchidan, sanoat korxonalarida innovatsion loyihalar uchun alohida moliyaviy reja va risk portfeli tuzish lozim. Ikkinchidan, banklar uchun uzoq muddatli innovatsion kreditlar bo‘yicha diferensial foiz stavkalari va yumshoq garov mexanizmlarini kengaytirish maqsadga muvofiq. Uchinchidan, venchur fondlari va startaplar bilan ishlashni tartibga soluvchi huquqiy muhitni yanada kuchaytirish kerak. To‘rtinchidan, korporativ klasterlar va davlat-xususiy sheriklik loyihalari orqali texnologik kooperatsiyani rivojlantirish zarur. Beshinchidan, innovatsion loyihalarni baholashda ularning iqtisodiy, ekologik va eksport samaradorligini birgalikda hisobga olish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shumpeter J.A. The Theory of Economic Development. — Cambridge: Harvard University Press, 1934. — 560 p.

2. Nelson R.R., Winter S.G. An Evolutionary Theory of Economic Change. — Cambridge: Harvard University Press, 1982. — 454 p.

3. Mazzucato M. The Entrepreneurial State: Debunking Public vs. Private Sector Myths. — London: Anthem Press, 2013. — 256 p.

4. Vahobov A.V., Xidirov N.A. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. — Toshkent: Sharq, 2010. — 304 b.

5. Xodiyev B.Y., Qosimova N.S. Innovatsion iqtisodiyot. — Toshkent: O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2019. — 240 b.

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. 2022—2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida PF-60-son Farmoni. — Toshkent, 2022.

7. O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. — Toshkent, 2020. — https: // lex.uz